DENUMIRILE PUNCTELOR CARDINALE. OBSERVAȚII ASUPRA ZONEI DE INTERSECȚIE CU DENUMIRILE VÂNTURILOR*

0. Introducere

Punctele cardinale servesc la orientarea în spațiu (pe pământ), fiind considerate noțiuni geografice. Ele sunt legate de mișcarea (aparentă a) soarelui și a stelei polare și ajută la observarea și determinarea locului și mișcării astrilor, deci servesc la orientarea în spațiul cosmic, drept pentru care sunt considerate noțiuni astronomice.

Lucrarea prezintă rezultate parțiale obținute în cadrul proiectului „Terminologia astronomică românească științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații” (TAFOC). Scopul lucrării vizează inventarierea denumirilor punctelor cardinale principale și secundare în limba română. Principala sursă de documentare o constituie *Dicționarul limbii române* (DA/DLR), elaborat și publicat sub egida Academiei Române, în calitate de tezaur – sursă fundamentală pentru cercetarea oricărei terminologii. Pe baza fișelor din toate volumele DA/DLR, excerptate în prima jumătate a anului 2021 de către membrii echipei interdisciplinare¹ a proiectului, am construit un corpus de articole lexicografice și de citate. În faza următoare am recurs la analiza și selectarea citatelor. Delimitarea obiectului de studiu presupune: a) analiza sensurilor „punct cardinal” și/sau „loc pe orizont”; b) excluderea sensurilor din care acestea se dezvoltă (ex.: sensul „acțiune a soarelui” al lui *răsărit*); c) excluderea sensurilor pe care le dezvoltă (ex.: sensurile etno-horonimice ale lui *orient*); d) excluderea denumirilor cu sensul exclusiv „loc pe orizont” (ex.: *chindie*, *ojină*, *nadir*); e) excluderea structurilor de tip toponimic care conțin denumiri de puncte cardinale (ex.: *Coreea de Sud*, *Munții Apuseni*, *Gara de nord*). Demersul onomasiologic este completat de observații privitoare la indicațiile de circulație, conținutul, relațiile semantice, prima atestare și etimologia denumirilor identificate.

* Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Terminologia astronomică românească științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații”, cod PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277, coordonat de CS I dr. Cristina Florescu, derulat în perioada 2021–2023, la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași. Îi mulțumesc colegei Daniela Butnaru pentru lectura atentă și sugestiile făcute în vederea îmbunătățirii lucrării.

¹ Membrii echipei: Cristina Florescu, Elena Isabelle Tamba, Laura Manea, Daniela Butnaru, Florin-Teodor Olariu, Alina-Mihaela Bursuc, Cristina Cărăbuș, Maria Ciobanu (lingviști), Cătălin Galeș, Gabriela Azamfirei (specialiști în astronomie), Claudiu Teodorescu (informatician).

1. Noțiunea generică ‘puncte cardinale’

Sintagma *puncte cardinale* este definită prin raportare la: *răsărit, apus, miazăzi, miazănoapte* (DA, s.v. *cardinal*). Pe baza fișării TAFOC, am recuperat o atestare anterioară, din 1834 (față de 1855): *Din poziția pământului către soare și din zilnica lui mișcare împrejurul seu răsar puncturile cardinale: nordul, sudul, ostul și vestul.* (DLR, s.v. *nord*)². Avansăm ipoteza unui calc după fr. *points cardinaux* (sintagmă atestată în 1680, TLFi, s.v. *cardinal*).

Am identificat în DA/DLR și o serie de structuri care conțin numeralul cardinal *patru* și pentru care sunt indicate sensul „puncte cardinale” și/sau sensul general „pretutindeni”: *patru colțuri, cele patru cornuri ale lumii, patru pământuri, patru părți ale lumii, patru unghiuri ale lumii, (cele) patru vânturi, (cele) patru zări*. În DA sunt înregistrate structurile *(cele) patru colțuri* și *(cele) patru cornuri*. Structura *(cele) patru colțuri* este lucrată cu sensurile „puncte cardinale” și „pretutindeni” (DLR, s.v. *colț*), dar apare și în DLR fie numai cu sensul „puncte cardinale” (DLR, s.v. *patru*), fie numai cu sensul general (DLR, s.v. *lume*). Cealaltă structură, *cele patru cornuri (ale lumii/pământului/tării)*, apare lucrată exclusiv cu sensul „puncte cardinale” (DA, s.v. *corn*). În DLR, explicațiile variază, sub intrarea *parte* nefiind înregistrat sensul „punct cardinal”. Am recuperat un citat în care structura *părțile lumii* (fără numeralul *patru*) apare cu sensul „puncte cardinale”: *Spre înțelegerea poziției locurilor de pe fața pământului avem patru puncte cardinale principale sau părți ale lumii.* (DLR, s.v. *principal*). Citatul care ilustrează sensul „pretutindeni”: *Mulți vor veni de în patru părți a lumiei.* (DLR, s.v. *lume*) este susceptibil de a fi interpretat și ca ilustrare a sensului „puncte cardinale”. Structura *patru pământuri* servește la ilustrarea sensului regional „punct cardinal” al cuvântului *pământ* (DLR, s.v.).

Citatul: *Valea Hațegului... răzămată umăr la umăr de înghiul nord-vestic al Munteniei* (DLR, s.v. *unghi*) ilustrează *unghi* (în varianta *înghi*) cu sensul neînregistrat „punct cardinal” (cf. structura *(cele) patru unghiuri (ale lumii)* „pretutindeni”, DLR, s.v. *lume*). În plus, am recuperat o atestare anterioară pentru *(cele) patru unghiuri ale lumii*, susceptibilă de a ilustra sensul „puncte cardinale”: *Prin studii xenoscopice am arătat că roșii nici nu sînt măcar români, ci străini pripășiți din cîteși patru unghiurile lumii în decursul secolului trecut... și că lor li-i de țară cum ni-i nouă de mere acre.* (DLR, s.v. *xenoscopic*). Structura *(cele) patru vânturi* este lucrată, pe de o parte, cu sensul „puncte cardinale” (DLR, s.v. *patru*), și, pe de altă parte, cu sensul general, cu atestare din secolul al XVI-lea: *Vor aduna aleșii lui de patru vînture, den capetele ceriului pînă în sfîrșitul lor.* (DLR, s.v. *vînt*). Structura

² Aici și în întrec cuprinsul materialului, unde sunt necesare contexte, am optat, întrucât multitudinea autorilor ar fi încărcat excesiv aparatul bibliografic, iar o mare parte dintre aceștia sunt dificil accesibili, fie din cauza rarității, fie din cauza particularităților de limbă sau a sistemului ortografic folosit, pentru indicarea lor după DA-DLR, unde atare contexte se află deja standardizate și verificate de colective de specialiști.

(*cele*) *patru zări* este, de asemenea, lucrată cu sensul „(cele patru) puncte cardinale” (DLR, s.v. *zare, patru*)

Structurile, organizate pe același tipar (numeralul cardinal *patru* și, la plural, un termen teluric: *colț, corn, parte (a lumii), pământ, unghi (al lumii)*, atmosferic: *vânt*, sau cosmic: *zare*) atestă existența unui sistem (universal) de orientare în spațiu în patru puncte. În DLR, aceste structuri sunt lucrate mai ales cu sensul general, cu sensul „puncte cardinale” fiind înregistrate mai degrabă sub alte cuvinte decât cele care constituie nucleul structurii.

2. Denumiri pentru ‘est’

Am identificat în dicționarul tezaur, numai în seria nouă, următoarele cuvinte care desemnează punctul cardinal est: *est, orient*, (învechit, Transilv.) *ost*, (regional) *răsai*, (regional) *răsăriș, răsărit*, (învechit și popular) *răsărita soarelui*, (învechit, rar) *soare*, (învechit și popular) *soare-răsare*. Cu privire la modalitățile de definire, în structura articolului corespunzător cuvântului *răsărit* (atestat la 1500–1510), după sensurile „faptul de a răsări” și „moment”, este explicat sensul „punct cardinal” printr-o definiție în două părți: „loc pe orizont”, cu definiție analitică urmată de sinonimele *est, orient*, iar în partea a doua sinonimele *ost, răsai, răsăriș*. Cuvântul *est* (1795) este analizat printr-o definiție în patru părți (indicate aici sintetic): „punct cardinal”, „loc pe orizont”, „parte a globului” și seria sinonimică *orient, ost*. Se remarcă faptul că sensului „loc pe orizont” îi sunt precizate sinonimele parțiale (redate spațiat) *răsărit* și *soare-răsare*. Potrivit DLR, *orient* (1832) circumscrie sensului „punct cardinal” un semantism bogat redat într-o definiție în patru părți: „punct cardinal”, sinonimele *răsărit, est*, respectiv (prin extensie) „spațiu geografic”, „nume generic pentru țări”; cu precizarea că relevante pentru studiu sunt primele două părți. Cuvintele *est, orient, răsărit* sunt, în fapt, sinonime parțiale, antrenând diferite nuanțe semantice concentrate în definiții în mai multe părți. Sunt definite sinonimic, pe de o parte, *ost* (1814) prin *est, răsărit*, iar, pe de altă parte, *răsai* (1909), *răsăriș* (1915), *soare* (1671–1686) și *soare-răsare* (1700–1712) prin *răsărit*. Cu privire la etimologie, se conturează, pe de o parte, un microgrup format din cuvinte moștenite și formate pe terenul limbii române: *răsărit* (vezi *răsări*¹), *răsai* (postverbal de la *răsări*¹), *răsăriș* (*răsări*¹ + suf. -iș), *soare-răsare, soare* (extensie semantică). Pe de altă parte, alt microgrup este format din cuvinte împrumutate: *est* (din fr. *est*, it. *est*), *ost* (din germ. *Ost/Osten*), *orient* (din fr. *orient*, lat. *oriens, -ntis*, germ. *Orient*).

3. Denumiri pentru ‘sud’

În dicționarul tezaur sunt înregistrate următoarele desemnări ale punctului cardinal sud: *amiazăzi* (cu variantele: *amiază, amiază, amiază*), *austru, meridie, meriziu*, (învechit și popular) *miază, miazăzi*, (învechit, rar) *miezul zilei*, (regional) *mijlocul cerului*, (regional) *nimiezi, prânz*, (regional) sint. *prânzul cel mic/mare*, (Transilv) *prânzul (cel) mare*, (regional) *soare-prânz, în preajma soarelui, sud* (variantele *sid, siud*). Cuvântul *miazăzi* (atestat în 1648) este analizat într-o definiție în patru părți:

„punct cardinal”, „parte a globului”, „ținut” și sinonimul *sud*. Cuvântul *sud* (1795) este analizat într-o definiție în trei părți: „punct cardinal” cu seria de sinonime parțiale (scrise spațiat) *miazăzi*, *miază*, *austru*, *meriziu*, *prânz*, apoi „parte a globului”, respectiv „ținut”; interesează numai prima parte. În DA, sub *amiazăzi* sensul distinct „punct cardinal” (sec. al XVI-lea) este definit sinonimic prin *sud* cu precizarea opoziției cu (*a*)*miazănoapte* „nord”. Sensul „punct cardinal” al lui *austru* (1577) este analizat într-o definiție în două părți: „loc pe orizont”, respectiv seria sinonimică *miazăzi*, *sud*. Cuvintele *nimiezi* (1893) și *miază* (1845), sintagmele *miezul zilei* (s.v. *miez*) și *mijlocul cerului* (s.v. *mijloc*) sunt definite sinonimic prin *miazăzi*. Se pot adăuga alte două cuvinte, neînregistrate ca intrări DLR: *meridie* (1833) și *meriziu* (1857), recuperate din citate care ilustrează termenul *sud*, al doilea indicat totuși ca sinonim parțial al acestuia. Cuvântul *prânz* și o serie de sintagme regionale în componența cărora intră, prezintă două sensuri distincte: unul definit analitic „loc pe orizont” și celălalt definit sinonimic prin *miazăzi*. Acestora li se adaugă compusul *soare-prânz* (1900, s.v. *soare*) cu sensul (probabil) „sud”. Este de punctat construcția în *preajma soarelui* care (strict) contextual pare a avea sensul „sud”: *Dosul stupinei să fie cătră amiazănoapte și fața în preajma soarelui*. (DLR, s.v. *dos*). Majoritatea denumirilor pentru punctul cardinal sud sunt populare, regionale și/sau învechite, fiind fie cuvinte moștenite, fie cuvinte formate pe terenul limbii române. Se remarcă familia lexicală din care face parte *miazăzi* și care prezintă inclusiv sensul „punct cardinal”: *miază* (< lat. *media*), *miazăzi* (< lat. *mediam diem*), *amiazăzi* (< *a* + *miazăzi*; cu formele scurte *amiază*, *amiaz*, pentru *amiază* cf. și *a* + *miază*), *miezul zilei* (*miez* + *zilei*); împrumutul *meridie* (cultism de sec. XIX din lat. *meridiem*), *meriziu* (contaminare dintre *meridie* și *zi*). Acestora li se alătură: *austru* (< lat. *auster*, -*strum*), *soare-prânz* (compus), *prânz* (< lat. *prandium*) și sint. *prânzul* (*cel*) *mare*, *prânzul cel mic*, *mijlocul soarelui* (compus). Denumirea oficială (dar comună) *sud* constituie un împrumut (din it. *sud*, fr. *sud*), alături de *meridie*.

4. Denumiri pentru ‘vest’

Am identificat în dicționarul tezaur următorii termeni: *apus*, *asfințit*, *cădere*, *occident* (var. *occidinte*), *scapăt*, sint³ *scăldătoarea soarelui*, *scăpătat*, *scăpătiș*, *sfințit*, (învechit și popular) *soare-apune*, *soare-capăt*, (popular) *soare-scapătă*, *vest* (var. *ovest*, *uest*). Sub *apus* (1581), sensul „vest” este analizat conform tehnicii lexicografice proprii seriei vechi: definiție analitică în care sunt cumulate sensurile „loc pe orizont” și „loc pe pământ”, urmată de sinonimele *occident*, *vest*, și de indicarea opoziției cu cuvântul *est*. Similar lui *apus*, concurentul *asfințit* (1890) este definit analitic (la al treilea sens, în același volum DA): „loc pe orizont”, la care se adaugă seria sinonimică *apus*, *soare-apune*, *vest*, *occident*. Cuvântul *vest* (1835, cf. *ovest* atestat deja în 1795) este analizat într-o definiție în patru părți: „punct car-

³ Reluăm aici încadrarea terminologică din DLR, unde, uneori, unele combinații cu un grad mai mare de mobilitate sintactică, care depășește limitele obișnuite pentru un compus obișnuit, au fost încadrate ca sintagme.

dinal”, „loc pe orizont” împreună cu seria de sinonime parțiale: *asfințit*, *scăpătat*, *soare-apune*, *scapăt*, *scăpătiș*, apoi „parte a globului” și, în cea de-a patra parte, sinonimele *apus*, *occident*. Pentru termenul *occident* (1835) se recurge la o definiție în patru părți: „punct cardinal”, sinonimele *apus*, *vest*, „loc pe pământ”, „ținut”. Compusul *soare-apune* (1672, și forma *soare-scapătă*, 1902) sunt reminiscențe ale practicii de denumire a apusului în integralitatea lui semantică, în primul rând activă și de aici verbală. Spre deosebire de opusul *est* (a cărui variantă etimologică *ost* apare ca sinonim, fiind luată cu articol propriu), în cazul lui *vest* cuvintele *ovest* și *uest* sunt date ca variante etimologice. *Est* este împrumutat din franceză și italiană, *ost* din germană, în timp ce *vest* este un împrumut din germană, iar *ovest* și *uest* din italiană și franceză. Denumirile oficiale nu provin simetric din aceleași limbi, influența în secolul al XIX-lea a celor trei limbi asupra limbii române fiind evidentă. Fișarea exhaustivă a DA/DLR permite recuperarea și a altor denumiri pentru „vest”: *scăldătoarea soarelui* (1885, s.v. *scăldătoare*), structura tip de indicare a direcției *înspre cădere* (1940, s.v. *cădea*). Sunt definite sinonimic *scapăt* (1909), *scăpătat* (1915), *scăpătiș* (1915), *scăldătoarea soarelui* prin *apus*, *vest*, în timp ce *cădere(a soarelui)* (în DA), *soare-apune* și *soare-scapătă* (în DLR) sunt definite prin *apus*. Sunt moștenite sau formate pe terenul limbii române: *soare-apune*, *soare-scapătă*, *scapăt* (postverbal de la *scăpăta*), *scăpătat* (vezi *scăpăta*), *scăpătiș* (*scăpăta* + suf. *-iș*), *căderea soarelui*, *apus* (participiul verbului *apune*). Nu este (încă) rezolvată etimologia cuvântului *asfințit*, participiul verbului *asfinți*: în DA se trimite pentru etimologie la sensul II al lui *sfinți*, iar în DLR la *sfinți*² se face trimitere la *asfinți*. În categoria împrumuturilor intră: *vest* (din germ. *West/Westen*), *ovest* (din it. *ovest*), *uest* (din fr. *ouest*), *occident* (din fr. *occident*, lat. *occidens*, *-ntis*).

5. Denumiri pentru ‘nord’

Denumirile pentru „nord”, identificate în dicționarul tezaur, sunt: (învechit) *amiazănoapte*, *crivăț*, (regional) sint. *dosul soarelui*, *miazănoapte*, (învechit) sint. *miezul nopții*, *nord*, (livresc) *septentrion* (var. *septentrio*, *septentrie*, *septentriune*, *septemtrio*, *septemtrion*, *septantrion*), (învechit) *sever*, (din/în) *sus*. Principalele două denumiri, *miazănoapte* (1550) și *nord* (1795), sunt analizate după aceeași schemă de definire într-o definiție în patru părți: „punct cardinal”, (prin extensiune) „parte a globului pământesc”, „ținut”, și sinonimul *nord* în cazul lui *miazănoapte*, respectiv seria *miazănoapte*, *crivăț*, *septentrion*, *septentrie*, *miezul nopții* în cazul lui *nord*. Fișarea permite completarea seriei onomasiologice cu cuvintele *amiazănoapte* (1688), *sever* (1500–1510) și sintagma *dosul soarelui* (atestată după 1900). *Amiazănoapte*, *crivăț* (în DA) și *miezul nopții* (în DLR) sunt definite sinonimic prin *miazănoapte*, *nord*, în timp ce *septentrion*, *sever* și *dosul soarelui* (în DLR) sunt definite numai prin sinonimul *nord*. Sunt moștenite sau formate pe teren românesc: *miazănoapte* (< lat. *mediam noctem*), *amiazănoapte* (< *a* + *miazănoapte*, după *amiazăzi*), *miezul nopții*, *dosul soarelui*, *sus* (extensie semantică). Constituie împrumuturi:

crivăț (din bg. *кривеу*), *nord* (din germ. *Nord*, it. *nord*, fr. *nord*), *septentrion* (din lat. *septentrio*, -onis, fr. *septentrion*), *sever* (din slavonul *shverá*).

6. Observații privind cele patru grupe onomasiologice

Lexicografic, denumirile prezentate sunt analizate în sistem. Principalii reprezentanți ai celor patru grupuri onomasiologice sunt explicați atât prin definiții analitice (în mai multe părți), cât și prin serii sinonimice. Membrii perechilor opozitive sunt analizați după (aproximativ) aceeași schemă de definire. Faptul că punctele cardinale sunt determinate mai ales în funcție de locul soarelui este reflectat în definiții: *sud* „punctul cardinal opus nordului, îndreptat în direcția în care se află soarele la amiază în emisfera nordică” (s.v.). În cazul lui *est* și *vest*, în prima parte a definiției sunt incluse informații de specialitate: *est* „unul dintre cele patru puncte cardinale, opus vestului, situat într-o direcție care formează un unghi de 90° cu direcția sudului” (s.v.). Lexicologic, termenii avuți în vedere prezintă diferite relații semantice: sinonimie, antonimie, polisemie. Definițiile conțin sinonime totale sau parțiale (redate spațiat: *vest* „a s f i n ț i t, (popular) s c ă p ă t a t¹ (2), s o a r e - a p u n e, (regional) s c a p ă t (2), s c ă p ă t i ș”, DLR, s.v.) – bogăția sinonimică fiind o caracteristică esențială a acestui grup onomasiologic. Antonimele sunt redată lexicografic prin formulări tipice (ex.: *miazănoapte*, *nord* „punct cardinal opus sudului”; *amiazăzi* „prin opoziție cu miazănoapte”). Polisemia este evidențiată în părțile definițiilor complexe sau în sensurile individuale din structura semantică a aceluiași sens mare sau articol. Privitor la circulație, am identificat o serie oficială, uzuală (științifică, devenită prin intermediul media, comună) și o serie tradițională (comună și populară), caracteristice variației diastratice. Privitor la etimologie, majoritatea denumirilor sunt formate pe teren românesc, iar împrumuturile, numeric mai puține, au căpătat statut prototipic. Privitor la combinațiile contextuale, analiza citatelor evidențiază o serie de aspecte privind uzul denumirilor cardinale atunci când în același citat se face referire la mai multe puncte (două – lucru explicabil în cazul perechilor opozitive sau pentru exprimarea direcțiilor intermediare; trei sau patru – de obicei, din necesități de glosare a unuia dintre termeni sau pentru enumerarea acestora).

7. Puncte cardinale secundare și direcții intermediare

În general, direcțiile intermediare sunt indicate cu ajutorul prepozițiilor *între* sau *dintre*: *Pământul Italiei... este ca un sul de pământ slobozit în marea despre unghiul ce este între apus și miazănoapte*. (DLR, s.v. *slobози*). Direcțiile intermediare privesc punctele cardinale secundare ale orizontului. Noțiunea generică „puncte secundare” este lexicalizată prin sintagmele: *puncte colaterale* (1841) „puncte așezate la mijloc, între punctele cardinale” (DA, s.v. *colateral*) cu marca de domeniu „geografie”, *puncte laterale* (var. *punturi laturale*), respectiv structura *puncte cardinale secundare*, utilizată în definițiile acestor denumiri. Referitor la etimologie, avansăm ipoteza că sintagma *puncte colaterale* constituie un calc după fr. *points collatéraux* (atestat în 1740; TLFi, s.v. *collatéral*). Împrumuturile pe diferite filiere sunt în limba

de origine compuse din denumirile oficiale ale punctelor cardinale principale (primul element fiind *nord* sau *sud*, iar al doilea element *est* sau *vest*), completând și întărind seria terminologică oficială. Astfel sunt: *nord-vest* (din germ. *Nord-West*), *nord-ovest* (din it. *nord-ovest*), *nord-uest* (din fr. *nord-ouest*), *nord-est* (din fr. *nord-est*), *nord-ost* (din germ. *Nord-Ost*), *sud-est* (din fr. *sud-est*), *sud-ost* (din germ. *Süd-Ost*), *sud-vest* (din fr. *sud-ouest*, germ. *Süd-west*), *sud-ovest* (din it. *sud-ovest*), *sud-uest* (din fr. *sud-ouest*). În DLR, acești termeni sunt înregistrați ca intrări separate, termenii *nord-vest*, *nord-est*, *sud-est* și *sud-vest* fiind analizați prin definiții în mai multe părți, iar ceilalți termeni prin sinonime. *Nord-est* și *nord-vest*, respectiv *sud-est* și *sud-vest* sunt analizați prin definiții în trei părți: „punct cardinal secundar”, „parte a globului pământesc”, urmate de sinonime învechite. Acestea din urmă sunt definite sinonimic prin denumirile prototipice. Se remarcă informațiile de specialitate incluse în definiții, de exemplu, *sud-vest* este definit „punct cardinal secundar, situat în direcția bisectoarei unghiului format de direcțiile sud² și vest” (DLR, s.v.). Denumirile punctelor cardinale secundare sunt atestate începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea (în aceeași sursă în care apar și denumirile oficiale ale punctelor cardinale principale). Se poate recupera și un compus românesc: *Înspre apus-miazăzi* [= sud-vest] *vin mănăstirile Agapia...*, *Văratul*. (DA, s.v. *apus*). Direcțiile intermediare mai precise sunt exprimate prin combinații de denumiri de puncte principale și secundare (ex.: *nord-sud-est*).

8. Exprimarea punctelor cardinale prin adjective

Punctele cardinale și direcțiile pe care le implică sunt exprimate inclusiv prin intermediul adjectivelor, fie derivate de la denumiri ale punctelor cardinale, fie împrumutate, unele intrând în componența unor sintagme științifice (geografice și/sau astronomice). Pe baza etimologiilor indicate în DA/DLR, trecem în revistă adjectivele derivate, în funcție de sufixele întrebuintate: *-ic*: *estic*, *ostic*, *sudic*, *vestic*; *-ean*: *răsăritean*, *apusean*, *crivățean*; *-enesc*: *răsăritenesc*; *-icesc*: *meridionalicesc* (baza este un adjectiv împrumutat); *-ar*: *noptiar* „nordic”. O discuție aparte necesită adjectivele: *estic*, *nordic*, *sudic* și *vestic*. Opțiunile etimologice din DLR sunt diferite: în timp ce *est* și *sud* sunt explicate exclusiv ca derivate cu sufixul *-ic*, *vest* este explicat ca derivat cu sufixul *-ic*, cu trimitere la corespondenții străini (cf. germ. *w e s t l i c h*, *w e s t i s c h*), *nordic* este explicat exclusiv ca împrumut (< germ. *nordisch*, fr. *nordique*, it. *nordico*), aspect ce trebuie revăzut. Sunt explicate ca derivate cu sufixul *-ic* adjectivele provenind de la denumirile punctelor secundare: *sud-estic*, *sud-ostic*, *sud-vestic*, *nord-estic*, *nord-ostic*, *nord-vestic*. Amintim aici adjectivul rar *nord-apusean*, compus pe teren românesc, cu selectarea componentelor din serii diferite: *Urzirea unei puternice bariere împotriva năvălirilor de pe marginea nord-apuseană a Indiei Britanice*. (DLR, s.v. *nord-apusean*). Constituie împrumuturi adjectivele: *oriental* (< lat. *orientalis*, fr. *oriental*), *austral* (< lat. *australis*, *-e*, cf. *austru*), *antarctic* „sudic” (< fr. = lat. *antarcticus*, < gr. *ἀνταρκτικός*), *meridional* „sudic” (< lat. *meridionalis*, fr. *méridional*), *occidental* (< fr. *occidental*, lat. *occidentalis*, *-e*), *septentrional* „nordic” (< fr. *septentrional*, lat. *septentrionalis*), *boreal* „nordic” (< lat. *borealis*,

-e), *arctic* „nordic” (< lat. *arcticus*, -a, -um). Precizăm că pentru adjectivele lucrate în seria veche (*austral*, *antarctic*, *arctic*, *boreal*), în paragraful etimologic apare indicația *neologism* (prin prescurtarea *N.*). Regăsim o serie de adjective numai în componența unor sintagme astronomice: *polul arctic*, *polul antarctic*, *emisfera boreală*, *emisfera australă*. Majoritatea adjectivelor sunt analizate în definiții în mai multe părți, multe sensuri ale acestora depășind cadrul cercetării terminologiei astronomice (ex.: *oriental* „turcesc” sau *Carpații Orientali*, vezi *supra*; *nordic* „care aparține popoarelor din nord”). Mare parte dintre explicații conțin indicații parantetice asupra opozițiilor care structurează microgrupul adjectival al punctelor cardinale (*meridional* „în opoziție cu *septentrional*, *nordic*”, DLR, s.v.).

9. Nume de vânturi

Principala problemă în analiza numelor de vânturi în limba română (DFA, s.v. *vânt*, Bursuc-Pricop 2015, p. 47–70), derivă din necesitatea determinării direcției de manifestare a acestora, în funcție de punctele cardinale. Există o serie de termeni care denumesc prin metonimie atât un punct cardinal, cât și vântul care se manifestă în direcția respectivă.

a) În limba română, *austru*, *crivăț*, *sever*⁴ sunt atestate cu ambele sensuri, preluate ca atare din etimon. În DA sunt indicate pentru *crivăț* sensurile „vânt de nord” (1577) și „nord” (1717–1723), fiind un împrumut din bg. *krivéc*, care prezintă ambele sensuri. Pentru *austru* sunt date sensurile „vânt de sud” (1563–1583) și, prin extensie, „sud” (1577), cu precizarea că etimonul latin prezintă ambele sensuri. Cuvântul *sever* prezintă sensurile învechit „nord” și „vânt de nord”, iar în paragraful etimologic se precizează că este vorba despre un împrumut (< slavonul *shverá*), dar nu se oferă informații relevante privind originea celui de-al doilea sens (împrumut sau sens creat prin extensie)⁴: *Austrul (severul) și marea tu faptu-le-ai*. (DLR, s.v. *sever*⁴)

b) Cuvintele *apus* și *răsărit*, denumiri comune ale punctelor cardinale est și vest, prezintă și sensurile „vânt de vest”, respectiv „vânt de est” (Bursuc-Pricop 2015, p. 51; sensuri neînregistrate în DA/DLR, DFA). Derivatele *apusean* (1835) și *răsăritean* (1835) prezintă inclusiv sensurile „vânt de la apus”, respectiv „vânt de la răsărit”, ambele având prima atestare într-un citat de la începutul secolului al XIX-lea. Este înregistrat în DLR și DFA, numele de vânt *răsăritean*, cu o primă atestare din 1885, pe baza DLR, cercetarea de față recuperând o atestare anterioară (din 1835): *După părțile lumii dincotro bat, vânturile au diferite nume: răsăriteanul și bălărețul sânt vânturi ce bat despre răsărit; austrul despre mz; apuseanul sau zefirul de la apus; munteanul a tramontana și crivățul despre mn*. (DLR, s.v. *zefir*).

c) Se remarcă în terminologia atmosferică, în categoria vânturilor, deplasărilor și curenților de aer structuri care conțin termenul generic *vânt* și „determinări care indică direcția deplasării” (DFA, s.v. *vânt*), majoritatea fiind nume de puncte cardinale precedate de prepoziții. Fișarea din cadrul proiectului TAFOC completează lista:

⁴ Rămâne de cercetat etimologia îndepărtată a denumirilor punctelor cardinale împrumutate; vezi *septentrion* „nord”, care în limba latină denumește, pe lângă „cele șapte stele” cuprinzând Ursa Mare și Carul Mare, atât punctul cardinal nord, cât și vântul de nord (OLD, s.v. *septentriones*).

vânt de nord/cel de amezănoapte/de la miazănoapte/dinspre miazănoapte, vânturile din miezul nopții, vânturi (siberiene) de nord, vântul nordului, dar și cu baza crivăț: crivățul de miază noapte, sau adiere: adierea de la miazăzi.

d) Datele din diferite anchete dialectale (vezi Bursuc-Pricop 2015, p. 49), precum și o serie de citate atestă subsisteme denominative formate din câte patru nume de vânturi ce corespund celor patru puncte cardinale: *Un înger pre crivățul oprindu-l, celalalt pre austrul, celalalt pre zefirul și celalalt pre sanirul.* (DLR, s.v. *sanir*). Ideea unui set de patru elemente telurice sau atmosferice care ajută la orientarea în spațiu, idee schițată în primul subcapitol, pornind de la structurile înregistrate în DA/DLR cu sensul „(cele patru) puncte cardinale”, este întărită în acest subcapitol dedicat zonei de intersecție a denumirilor punctelor cardinale și vânturilor. De altfel, pentru colectarea numelor de vânturi, dialectologii au formulat întrebări⁵ pentru fiecare dintre direcțiile principale și secundare; Bursuc-Pricop 2015, p. 49–50).

Concluzii

Delimitarea denumirilor punctelor cardinale în limba română, pe baza explicațiilor din dicționarul academic, implică analiza sensurilor „punct cardinal” și „loc pe orizont”. Se remarcă în grupul onomasiologic analizat, format din patru subgrupuri circumscrise celor patru puncte cardinale, o serie de denumiri „oficiale”, utilizate predominant în textul științific, și o altă serie, mult mai bogată cantitativ, de denumiri tradiționale (populare, regionale, învechite). Uzul, consemnat de dicționarul tezaur, indică o concurență a principalilor reprezentanți ai celor două serii (ex.: atât *nord*, cât și *miazănoapte* funcționează pentru a reda punctul cardinal „nord”). Se observă, odată cu identificarea termenilor concurenți, o bogăție sinonimică și implicit onomasiologică specifică. Grupul lexical analizat este alcătuit atât din substantive, cât și din adjective. Corelarea cercetării dedicate denumirilor vânturilor, deplasărilor și curenților de aer, cu analiza primară a fișelor DA/DLR din proiectul TAFOC, permite observarea unei zone de intersecție între cele două grupuri lexicale: cuvinte care au ambele sensuri (lucrate separat în DA/DLR) și structuri cu *vânt*. Se constată, de asemenea, o zonă de suprapunere la nivelul denumirilor generice, relevantă fiind sintagma *cele patru vânturi* „puncte cardinale”. Pe baza fișării exhaustive a DA/DLR am realizat primul inventar al denumirilor punctelor cardinale în limba română, am recuperat atestări anterioare (ex.: *puncte cardinale*) și denumiri neînregistrate în seriile sinonimice indicate sub principalele lexicalizări, am propus etimologii. Analiza denumirilor lucrate în seria veche permite evidențierea câtorva aspecte specifice ale dicționarului coordonat de Sextil Pușcariu: tratarea în cuib lexical a derivatelor (*crivățean*), indicarea corespondentului în limba franceză, analiza principalelor două denumiri care interesează a doua parte a articolului: *austru* și *crivăț*.

⁵ Despre necesitatea formulării de întrebări pentru numele vânturilor în legătură directă cu punctele cardinale a insistat însuși Gilliéron, autorul primului atlas lingvistic francez, care, întrebând de denumirile pentru „vânt”, a primit inclusiv răspunsul fr. *vent*, despre care a descoperit ulterior că denumește de fapt „vântul de sud”.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Bursuc-Pricop 2015 = Alina Bursuc-Pricop, *Vânturile, deplasările și curenții de aer*, în Cristina Florescu (coord.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 47–70.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, 1913–1948.
- DFA = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965–2010.
- OLD = Peter G. W. Glare (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.
- TLFi = ATILF, CNRS, Université de Lorraine, *Le Trésor de la langue française informatisé. Variante informatisée du Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, publié par Centre de Recherche pour un Trésor de la Langue Française, Paris, Gallimard, 1976–1994 (<http://atilf.atilf.fr/>).

THE NAMES OF CARDINAL POINTS. OBSERVATIONS
ON THE INTERSECTION AREA WITH THE NAMES OF THE WINDS
(Abstract)

The purpose of this study is the inventory of Romanian names of the cardinal points based on lexical and lexicographic material from the thesaurus dictionary (DA/DLR), filed by the interdisciplinary team of the TAFOC project in the first part of 2021. The lexicographic definitions and the citation evidence on which it is based is the source of the generic notion of ‘cardinal points’ (and ‘secondary cardinal points’) and for the four subgroups of names circumscribed to the four cardinal points. It is worth noting the complexity of the semantic relations that the inventoried names entail (synonymous richness, defining antonyms according to the same scheme, the capacity of semantic “generation” evident in polysemy). The onomasiological group is morphologically organized from nouns (the four subgroups of names for cardinal points, to which is added the subgroup of names of secondary points) and adjectives (both derivatives and loans). The onomasiological approach is completed by highlighting the elements at the intersection between the names of the winds and the names of the cardinal points.

Cuvinte-cheie: *terminologie astronomică, Dicționarul limbii române, demers onomasiologic, puncte cardinale, vânturi.*

Keywords: *astronomical terminology, The Dictionary of the Romanian Language, onomasiological approach, cardinal points, winds.*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
al Academiei Române
Iași, str. Th. Codrescu, 2
alina.bursuc@hotmail.com